Ako Descartes ponechal telo napospas prírodným vedám

Marta Dercová

Telo, tak úzko nás viažeso svetom, že sa zdá, akoby v ňom bolo zatopené a naberá takv našich očiach často povahu predmetu. Tvar tela, priestor, v ktoromje a v ktorom sa hýbe, ho vpisujú do predmetného sveta. Avšak telo,ktoré nás situuje do sveta vecí, nie je jednou z nich, nie je vecou, nieje predmetom, nie je iba niečím, je predovšetkým niekým: *moje telo, to som ja*. Telo je na jednej strane niečím subjektívnym,niečím čo zakúšame, na druhej strane je niečím cudzím, je len materiálnym alebožitým telesom. Cieľom tohto textu je snaha zamerať sa na túto druhú,materiálnu, predmetnú stránku tela a pokúsiť sa lokalizovať a zároveňanalyzovať to miesto vo filozofii, v ktorom telo naberá takýto charakter,teda povahu prostej veci a predmetu. Daným miestom sú úvahy RenéhoDescarta, filozofa, ktorý plánoval konštrukciu stroja určeného na výrobubezchybných šošoviek a ktorý sa začal zaoberať aj skúmaním tela, pitvalzdochliny zakúpené v mäsiarstve.

Poľskýantropológ Drwięga konštatoval, že Descartes pristupuje k teluz dvoch perspektív, v jednej sa telo ukazuje ako predmet metafyziky a v druhejako časť prírody. Telo je tak situované „medzi substanciua mechanizmus“.[1]V súvislosti s úvahami o tele sa Descartes snaží naplniť dvepožiadavky. Prvá, ktorú Drwiega nazýva metafyzickou, súvisí so spôsobommyslenia, ktoré vychádza z filozofickej tradície podmienenej hľadanímniečoho trvale existujúceho – teda substancie. Druhá, mechanická požiadavka saspája s ideálom vedeckých skúmaní vtedajšej doby, v ktorých telovystupuje len ako časť prírody. Budeme vychádzať z tohto delenia nametafyzickú teóriu tela a naturalistickú či fyzickú teóriu tela.[2]

Cezoptiku karteziánskeho dualizmu sa dá načrtnúť, aké postavenie má telov novovekej filozofii. Okrem tejto cesty tu zároveň môžeme ísť aj inoucestou, cestou cez dve málo známe Descartove rozpravy: *Človek*, ktorá predchádza všetkým veľkým Descartovým dielam, a *Opis ľudského tela*, ktorá spolus dielom *Vášne duše* uzatváraobdobie života tohto filozofa. Tak ako sa pre descartovský subjekt stáva teločloveka ľahostajné, tak sa pre túto štúdiu stáva ľahostajná duša, a pretosa predovšetkým jej záver zameriava na Descartov popis tela, na Descarta akobiológa, anatóma a fyziológa.

Telov Descartových *Meditáciách o prvej filozofii*

Francúzskyfilozof od počiatku svojich úvah uvádza reálny svet do pochybností, to, čobolo pre stredovek a renesanciu isté a pravdivé, sa preňho stávapreludným výtvorom človeka. Descartes si vedome vyberá matematicko-analytickýspôsob poznania a vedenia vedy. Zavádza ontologický dualizmus, ktorý sastal základným vedeckým východiskom pri hľadaní podstaty mikro- i makrosveta,nevylučujúc pri tom živé bytosti.

V roku 1641 vychádzajú v Paríži *Meditácie o prvej filozofii*, v ktorých Descartesracionálnym postupom hľadal istotu, základ všetkých vied. Výsledkom prvého kroku metodického pochybovania je popretieexistencie všetkého, a predovšetkým zmyslov a tela. Telo, keďzezmysly sú telesné, nás klame, tvrdí Descartes. Keď však chce Descartes zavrhnúťtelo, musí ho istým spôsobom vymedziť, a preto si kladie otázku: „čo mapredtým napadlo samo a prirodzene, kedykoľvek som uvažoval, čo som? Mámistú telesnú schému, takú ako má však aj mŕtvola, ktorú označujem pojmomtelo. Telom chápem všetko to, čo býva ohraničené nejakým tvarom, čo sa dámiestne vymerať, čo vypĺňuje priestor tak, že z neho vylučuje každé inételeso; vnímam sa hmatom, zrakom, sluchom, chuťou alebo čuchom; a čo sarôzne pohybuje, nie síce samo od seba, ale od niečoho iného, čo sa ho dotkne“.[3] V takejto definíciímôžeme vidieť tri základné charakteristiky tela: 1. geometrickú, 2. zmyslovúa 3. pohybovú, a zároveň vidíme, že Descartes vyradil dve základnéčrty povahy tela, ktoré sa neskôr stali podstatné pri rozvíjaní úvaho telesnosti človeka. Ide o schopnosť uviesť samého seba do pohybua schopnosť pociťovania tela. Sledujúc ďalej Descartove úvahy je právemyslenie tým jediným, čo sa odo mňa nedá oddeliť. „Ja som, ja existujem, to jeisté. Ale ako dlho? Pokiaľ myslím.“[4]Človek je vec mysliaca – *res cogitans*,je „vec pochybujúca, chápajúca, tvrdiaca, popierajúca, chcejúca, nechcejúca,niečo si predstavujúca a zmyslovo vnímajúca“.[5]Touto definíciou ochudobnil Descartes telo ešte aj o to posledné, teda opociťovanie. Schopnosť pociťovať sa totiž neviaže s telom, ale dušou,myslením. Telo sa tak stalo len vecou, *res*,substanciou, ktorá má tieto vlastnosti: je rozpriestranená vzhľadom na veľkosť,šírku, hĺbku, má tvar spojený s ohraničením jej rozpriestraneniaa pohyb spojený so zmenou polohy, k tomu ešte patrí jej trvaniea počet. Nie je ťažké si domyslieť, že pri takom opise nie je telo ničviac ako len istá objektívna štruktúra, materiálna vec, ktorú možno zadefinovaťmatematicky, podrobiť geometrickým a aritmetickým zákonom, nie je ťažkévidieť telo ako mechanizmus, ktorý sa riadi objektívnymi zákonmi fyziky.Mechanický opis tela je najvýraznejší v šiestej meditácií, v ktorej ľudskételo ostáva prirovnávané

k mechanizmu. Tento ľudský mechanizmus je zloženýz kostí, nervov, svalov, žíl, krvi a kože tak, aby v ňomdochádzalo k všetkým pohybom pochádzajúcim výhradne z rozloženia častítela. Podrobný opis, ako funguje takéto ľudské telo, nachádzame v inýchDescartových rozpravách.

Telov Descartových anatomicko-fyziologických rozpravách

Descartesje autorom dvoch fyziologicko-anatomických rozpráv, ktoré majú spoločný predmet,*živý organizmus*, avšak líšia sa v spôsobe prístupu k tomuto predmetu.Okrem toho tieto dve rozpravy od seba delí pätnásť rokov. Rozprava *Človek* bola pôvodne súčasťou rozpravy *Svet*, ktorá bola napísaná v roku1633, ale nebola publikovaná kvôli odsúdeniu Galilea. Descartes však využívasvoje pozorovania v iných rozpravách, napr. v *Dioptrike*, kde predstavuje anatómiu a fyziológiu oka. V rozprave*Človek* vystupuje telo ako živé telo,chápe sa spočiatku ako niečo utvorené, hotové a ako celok, ktorýnepodlieha zmenám vo svojej najhlbšej štruktúre. Toto telo sa neskôrv rozprave *Opis ľudského tela* z roku1648 stalo niečím, čo je ako celok zasiahnuté neustálymi zmenami, eštesa len utvára a zároveň vzniká jeho podstatná štruktúra svedčiacao jeho povahe. To, čo spája obe rozpravy, je chápanie živého organizmu akomechanizmu, fyziologicko-anatomické analýzy či biologické problémy a názor, žesa dá osobitne opísať telo a osobitne duša.

V týchtofyziologicko-anatomických rozpravách sa Descartes zachoval ako pravýprírodovedec a jasne sa držal hranice oddeľujúcej to, čo je fyzické, odtoho, čo je psychické. Už vo svojich prvých slovách v rozprave *Človek* jasne predznačil charakterkarteziánskeho dualizmu, ľudské telo radikálne izoluje od duše, skúma hoprírodovedným spôsobom, využívajúc popritom vtedajšie metódy, prírodné zákonya prvé matematické predstavy o biologických javoch, rovnako aj mechanickúmetodológiu.[6]Descartes chce opísať osobitne najprv telo a až potom dušu. Prijíma, že teloje „stroj zhotovený z elementu zeme, ktorý Boh stvoril takým spôsobom…,že mu nielen dal farbu a vonkajší tvar všetkých jeho článkov, ale takistodo jeho vnútra umiestnil všetky časti tak, aby tento stroj mohol chodiť, jesť,dýchať a aby mohol vykonávať všetky tie činnosti, o ktorých súdime,že vychádzajú z matérie a závisia jedine od priestorového rozloženia nástrojov“.[7]V *Opise ľudského tela* priznáva,že „sme náchylní veriť, že duša stanovuje základ všetkých pohybov. A vmnohom sa o to zapríčinila nevedomosť anatómie a mechaniky: sotva vidiacvonkajšiu stranu ľudského tela nepredstavovali sme si, že má vo svojom vnútri dosťnástrojov či hnacích síl, aby sa hýbalo samo zo seba“.[8]Vyslovuje dokonca kritiku, že sa duši pripisovali napr. aj pohyby srdca, krviči trávenie. Sú to výlučne telesné pohyby. Tvrdí dokonca, že „duša nemôževyvolať nijaký pohyb v tele, pokiaľ všetky telesné nástroje nie sú na danýpohyb pripravené, ale keď má telo pripravené všetky svoje nástroje, abyvykonalo nejaký pohyb, duša tu nie je potrebná na vyvolanie daného pohybu…,žiadne pohyby, o ktorých vieme zo skúsenosti, že nezávisia od našej mysle,sa nemajú pripisovať duši, ale len samému priestorovému rozloženiu nástrojov“.[9]

Descartessa venuje niekoľkým biologickým problémom, ako sú napr. mechanika pohybu srdca,obeh krvi,[10]fyziológia zmyslu vnímania a pamäte, embryogenéza, trávenie, vyživovanieči rast.[11]Zovšeobecňujúc môžeme povedať, že Descarta zaujímal spôsob fungovania živéhotela, ktoré je v úzkom a bezprostrednom vzťahu s morfologickoustavbou tela. Bednarczyk v úvode k poľskému prekladu oboch rozprávupozornil na niekoľko biologických teórií, ktoré sa objavujúv Descartových rozpravách. Ide napr. o koncepciu prirodzeného tepla adoktrínu pneumy. Na základe týchto biologických teórii by sme mohli človekacharakterizovať ako mechanicko-teplo-pneumo-hydraulické zloženie.[12]

Descartessi predstavoval fungovania tela takto:

Teplo,ktoré je v srdci, je akoby jeho mocnou hnacou silou a stanovujezáklad všetkých jeho pohybov, žily sú zase vedeniami, ktoré rozvádzajú krv zovšetkých častí tela do srdca, kde krv slúži ako pokrm teplu; rovnako žalúdoka črevá sú ešte väčším potrubím, cez jeho malé otvory prenikajú výživy dožíl vedúcich až do srdca. Tepny sú ďalšie priechody, ktorými krv, rozohrievanáa riedená v srdci, prechádza do všetkých častí tela, nesúc do nichteplo a prostriedky k ich vyživovaniu. Najživšie časti krvi idú do mozgutepnami, ktoré vybiehajú zo srdca, tvoria niečo, čo pripomína vzduch a časa nazýva hybnými (resp. životnými) duchmi.[13]Hybní duchovia rozširujú mozog, dávajú mu schopnosť prijímať impresiepochádzajúce z vonkajších predmetov ako aj impresie pochádzajúce z duše,teda životní duchovia pretvárajú mozog v nástroj alebo sídlo spoločnéhozmyslu, predstavivosti a pamäte. Duchovia idú nervami do všetkých svaloch.[14]

Filozoficko-prírodovednýa mechanický pokus o jednotu duše a tela

Descartes v poslednom diele *Vášne duše*, ktoré vychádza v roku 1649, nazerá na telona jednej strane ako na mechanizmus, ktorý sa môže hýbať a reagovaťna vonkajšie podnety bez toho, aby k tomu potreboval dušu. Skúma funkciepatriace telu a funkcie patriace duši: musíme skúmať rozdiel, „ktorý jemedzi dušou a telom, aby sme poznali, ktorej z oboch substancií jepotrebné priradiť každú jednotlivú funkciu, ktorá sa v nás nachádza.“[15] Na druhej strane saDescartes pokúsil o filozoficko-prírodovednú jednotu duše a tela,[16] resp. chce spojiť procesyprebiehajúce v tele s procesmi v duši. Otázka znie: ako je možnéspojiť tieto dve odlišné substancie? Descartes to rieši *koncepciou šuškovitého telieska* (epifýza, glans pinealis) – je tomiesto, kde sa uskutočňuje vzájomné pôsobenie tela a duše. Hovorí, že„duša je spojená s celým telom a nemôžeme vlastne povedať, že by sanachádzala v niektorej z jeho častí vylúčením ostatných, jednakpreto, že telo je jedno a v istom zmysle nedeliteľné, a to vďakausporiadaniu svojich orgánov. Duša môže mať vzťah jedine k celkovémuzoskupeniu orgánov tela.“[17] Potrebuje však nájsťmiesto v tele, kde duša vykonáva svoje funkcie. Je ním malé šuškovitételiesko umiestnené v mozgovej hmote.

Descartes sa zaujímal o nervovýsystém a mozog v čase, keď mnohým nebolo ešte vôbec jasné, že mozogje centrum myslenia. Šuškovité teliesko je to jediné miesto, ktoré môžezabezpečiť jednotu, pretože „všetky ostatné časti nášho mozgu sú dvojité,rovnako ako máme dve oči, dve ruky, dve uši, a nakoniec všetky našezmyslové orgány sú dvojité; a že treba…, aby existovalo nejaké miesto,kde by sa oba obrazy, prichádzajúce skrze oči, či obe impresie, prichádzajúcez jedného jediného predmetu dvojitými orgánmi ostatných zmyslov, než sadostanú do duše“.[18] Prostredníctvom tohtošuškovitého telieska pôsobí duša na telo, ale aj telo na dušu. Descarteszačleňuje túto koncepciu šuškovitého telieska do celkového mechanizmu telesnéhostroja. Princípom fungovania ľudského tela je sústava nervov, ktoré vybiehajúz mozgu a rozvetvujú sa do citlivých zakončení, takže každépodráždenie týchto zakončení je pomocou nervových vlákien prenášané priamo domozgového centra. Aj keď jeden predmet môže dráždiť súčasne viacero nervova do mozgu je tak prenášané celé spektrum impulzov, ich výsledkom jev danom okamihu jediná impresia v šuškovitom teliesku.[19] Táto impresia potomvyvoláva v duši myšlienku, vnem, emóciu či vášeň. V opačnom smeremôže aj sama duša pôsobiť na toto šuškovité teliesko a vytlačiť hybnýchduchov smerom k mozgovým pórom, odkiaľ títo duchovia putujú nervovýmsystémom až do svalov, kde sa stávajú bezprostredným princípom pohybu.Descartes tu zastáva názor, že duša neoživuje telo, ako to bolo napr. u Aristotela,ale telo má vlastný životný princíp, ktorý funguje ako hodinky. Príčinou smrtitak nebude duša, ale telo, pretože sa životný princíp vyčerpá a prestanepôsobiť. Descartes uvádza aj praktické príklady vzájomného pôsobenia dušea tela, napr. hovorí, že „ak si chce duša na niečo spomenúť, tento úmyselspôsobí, že sa šuškovité teliesko postupne obracia na rôzne stranya poháňa tak duchov k rôznym kútom mozgu dovtedy, kým nenájdu onomiesto, kde zanechal stopy predmet, na ktorý si chce spomenúť.“[20] Descartes akceptujev tomto diele základný princíp, že „medzi naším telom a našou dušouexistuje taká väzba, že pokiaľ sme už raz spojili určité telesné pôsobenies určitým duševným stavom, nič z toho sa nám od tej chvíle nedostavíbez toho, aby nebolo zároveň prítomné i to druhé“.[21] Povedané inými slovami,to čo sa odohráva v duši, môže byť sprevádzané telesnými prejavmi, napr.slzy, smiech, chvenie.

Záver

Formulácia*Cogito ergo sum* priniesla prevratvtedajšieho filozofického poriadku. Je to prevrat v chápaní človeka: ľudskébytie sa delí na dve odlišné substancie *rescogitans* – vec mysliaca, *resextensa* – vec rozpriestranená, pričom človek ostáva zredukovaný na *res cogitans*. Dôsledkom toho je, že teloostáva niečí vonkajším nielen pre myseľ, ale aj pre človeka ako takého. Pocitvonkajšku vlastného tela sa javí tak silno, jasne a výrazne, že telo užnemôže byť viac chápané ako element tvoriaci naše človečenstvo. Telo sa stávapredmetným objektom prírodných skúmaní, stáva sa iným, cudzím, súčasťou svetaprírody, nie človeka. Človek je substancia *mysliacaa existujúca v prírode*.
V tomto momente prestalo byť teločloveka telom ľudským, ostalo „ponechané na rozpitvanie prírodnýma technickým vedám. Ostalo axiologicky neutrálne a stratilo svojnormatívny rozmer. Stalo sa bezbranné, podliehajúce projektom technickéhorozumu.“[22]Tým ostáva otvorená cesta manipulácie, matematizácie, technizácie telesnéhoaspektu človeka. Descartes svojou radikálnou ontologickou pitvou človeka – natelo a dušu – olúpil telo o filozofickú pozornosť pre ďalšie storočia. Povedanés Mistríkom: „telo začalo od Descartesa žiť vlastným životom.“[23]

Literatúra

BIESAGA,T.: Błąd antropologiczny orazzagrożenia życia i cielesności człowieka. In: HOŁUB, G. – DUCHLIŃSKI,P. (eds.): *Ku rozumieniu godnościczłowieka*. Kraków: WN Pat 2008, s. 251 – 260.

DESCARTES,R.: Człowiek. Kraków: PWN 1989.In: DESCARTES, R.: *Człowiek. Opis ciałaludzkiego*. Kraków: PWN 1989.

DESCARTES,R.: *Dopisy Alžbětě Falcké*. Brno:Petrov 1997.

DESCARTES,R.: *Meditationes de prima philosophia/Meditaceo první filozofii*. Praha: Oikoymenh 2001.

DESCARTES,R.: Opis ciała ludzkiego. Kraków: PWN 1989. In: DESCARTES, R.: *Człowiek. Opis ciała ludzkiego*. Kraków:PWN 1989.

DESCARTES,R.: *Rozprava o metóde*.Bratislava: SAV 1954.

DESCARTES,R.: *Vášně duše*. Praha: Mladá Fronta2002.

DVOŘÁK,J.: *K filozofii René Descarta*.In: HEMELÍK, M. (ed.): *Acta oeconomicapragensia. K filozofii René Descarta. Ke 400. výročí narození RenéDescarta*, roč. 4, č. 5, Praha 1996, s. 182 – 198.

DRWIĘGA,M.: *Ciało człowieka. Studiumz anropologii filozoficznej*. Kraków: Księgarnia akademiczna 2002.

MISTRÍK,E. – SEJČOVÁ, Ľ.: *Dobrý život a kulttela*. Bratislava: Album 2008.

PATOČKA,J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*.Praha: Oikúmené 1995.

THOMSON,G.: *Descartes*. Bratislava:Vydavateľstvo PT 2004.

TROJAN,S.: *Fyziologie*. Učebnice pro lekářskéfakulty. Praha: Avicenum 1988.

P o z n á m k y

[1] DRWIĘGA, M.: *Ciałoczłowieka. Studium z anropologii filozoficznej*. Kraków: Księgarniaakademiczna 2002, s. 14.

[2] Tamže, s. 44.

[3] DESCARTES, R.: *Meditationesde prima philosophia/Meditace o první filozofii*. Praha: Oikoymenh2001, s. 28.

[4] Tamže, s. 29.

[5] Tamže, s. 30.

[6] Pokusy mechanickýchprogramov vo vede o živote vzišli v 17. stor. zo školy Galilea, niekarteziánskej tradície a sú výtvorom talianskej vedy – Borelli, Bellini,Baglivi, ktorí využívajú mechanické poznania a fyziku živých tiel.

[7] DESCARTES, R.: Człowiek.Kraków: PWN 1989. In: DESCARTES, R.: *Człowiek. Opis ciała ludzkiego*.Kraków: PWN 1989, s. 3.

[8] DESCARTES, R.: Opisciała ludzkiego. Kraków: PWN 1989. In: DESCARTES, R.: *Człowiek. Opis ciałaludzkiego*. Kraków: PWN 1989, s. 80.

[9] Tamže.

[10] Obeh krvi objavil apopísal anglický lekár Harvey v roku 1628 – len pár rokov predtým akopísal Descartes rozpravu *Svet*. TROJAN, S.: *Fyziologie. Učebnice prolekářské fakulty*. Praha: Avicenum 1988, s. 17.

[11] Pre dnešnýchbiológov tieto popisy pôsobia skôr úsmevne. Na najväčší problém Descartesnaráža vtedy, keď chce objasniť embryogenézu a nevie zosúladiť povstanienového života s tézou o konštrukcii stoja.

[12] Túto charakteristikuzavádza Bednarczyk. BEDNARCZYK, A.: Wstęp. In: DESCARTES, R.: *Człowiek. Opisciała ludzkiego*. Kraków: PWN 1989, s. XIX.

[13] *Esprits animaux* – tento pojem Descartesprijíma z tradície, ktorá má počiatky už v antike a ktorúoživili v 17. storočí lekári vychádzajúci z Galenových myšlienok. PreDescarta títo hybní duchovia predstavujú najmenšiu časť krvi a sú čistomateriálnej podstaty. Sú telesným princípom, majú tú zvláštnosť, že sú veľmimalí a pohybujú sa rýchlo.

[14] DESCARTES, R.: Opisciała ludzkiego. Kraków: PWN 1989. In: DESCARTES, R.: *Człowiek. Opis ciałaludzkiego.* Kraków: PWN 1989, s. 82.

[15] DESCARTES, R.: *Vášněduše.* Praha: Mladá Fronta 2002, s. 32.

[16] Takýto pokus ojednotu nachádzame aj v Descartových *ListochAlžbete Falckej.* K problému jednoty sa Descartes vracia práve napodnet dcéry českého kráľa Friedricha V. Falckého Alžbety Falckej,s ktorou vedie rozsiahlu korešpondenciu. Alžbeta Falcká mu kladie otázku:ako je možné, aby duša pôsobila na telo, ak sú duša a telo dve odlišnésubstancie? Z hľadiska našej problematiky sú dôležité listy z 21. májaa 28. júna 1643. DESCARTES, R.: *Dopisy Alžbětě Falcké.* Brno: Petrov1997, s. 22.

[17] DESCARTES, R.: *Vášněduše.* Praha: Mladá Fronta 2002, s. 51.

[18] Tamže, s. 53.

[19] Tamže, s. 13.

[20] DESCARTES, R.: *Vášněduše.* Praha: Mladá Fronta 2002, s. 59.

[21] Tamže, s. 120 – 121.

[22] BIESAGA, T.: Błądantropologiczny oraz zagrożenia życia i cielesności człowieka In: HOŁUB,G. –DUCHLIŃSKI, P. (eds.): *Ku rozumieniu godności człowieka.* Kraków: WNPat 2008, s. 254.

[23] MISTRÍK, E. –SEJČOVÁ, Ľ.: *Dobrý život a kult tela.* Bratislava: Album 2008, s.13.

Mgr.Marta Dercová

Katedrafilozofie

Filozofickáfakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Ul. 17. novembra 1

080 01 Prešov